

Eörsi István

Időm Gombrowicz-csal

(–részlet –)

Witold Gombrowicz lengyel író 1939-ben, a háború kitörése előtt egy héttel Argentínába hajózott, és azután huszonnégy évig ebben a délamerikai országban maradt. 1969-ben bekövetkezett haláláig még csak haza sem látogathatott. Némi hírnevet hagyott maga után harmincöt évesen – első regénye, a *Ferdynand* (1938) szenzációt keltett Varsó irodalmi kávéházaiban és szalonjaiban. Nem pusztán aklimatizálódási nehézségekre vall, hogy a háborús években mindössze néhány cikket írt, állítólag csakis a szakácsművészet tárgyköréből. Valószínűleg nyomasztotta, hogy biztonságban él az óceán túloldalán, miközben országán Hitler és Sztálin osztozkodik, családja, barátai végveszélyben, az ellenállók életüket kockáztatják, a lakosság valamennyi rétegéből sokan koncentrációs táborokban várják a csaknem elkerülhetetlen pusztulást, a művészet pedig képtelen luxussá vált odahaza. Gombrowicz fizikai értelemben nem tekintette bátorinak magát, de mint író, bátran megvallotta: örül, hogy megúsza a honi szenvedéseket. Ez az öröm azonban nem lehetett felhőtlen, és ronthatta emigrációs közérzetét.

A Hazafiak tetemét náci és szovjet csizmák – továbbá harckocsik – taposták sárba, a Haza szenvedett, és újra átélte összes korábbi szenvedését. Ismét nagyhatalmak osztoztak rajta – mint ahogy századokon át –, áldozatait elfeledték, csillagjait másodrendűeknek tekintették, ha egyáltalán felfigyeltek rájuk. A háború után, a kommunista uralom alatt megkezdődött a szenvedés új periódusa, pedig egy népnél sem vagyunk alábbvalóak, mi adtuk a világnak Miczkiewiczet és Koszciuskót, Chopint, Kopernikust, és 1683-ban Sobieski verte meg Bécsnél a török világbirodalmat.

Űl Witold Gombrowicz emigráns lengyel író a messi Buenos Airesben, az 1953-as év egyik csütörtökén, és esszéit olvas a Londonban megjelenő *Wydmosci*-ban a lengyel és lengyelhoni irodalomról. Emigráns lapot olvas tehát, de rövest megjegyzem, hogy más érzés lengyel emigránsnak lenni Londonban vagy Párizsban, mint Dél-Amerikában. London és Párizs hemzseg a lengyel hazafiaktól, ha közülük kettő összetalálkozik valamilyen biztróban, akkor máris létrejön a honfieriényből és nosztalgiából egy mini-Lengyelország. Ezt már Heine is megírta párizsi lengyel emigráns-kortársairól, akiket Czapulínskinek és Waschlapskínak keresztelt el, és akik egyazon lakásban, szobában, sőt: egyazon ágyban tanyázva ábrándosan várják, hogy a hős Sobieski után eljőjön végül az új megváltó, a nagy Eselinski (vagyis Csacsinszki) is, hiszen

*Még nincs véged, Lengyelország,
Asszonyaink szülnek csödtől,
Szüzeink is ezt cselekszik,
S mindegyikük csupa hőst szül.*

Namármost az emigráns folyóiratok, mivel szerkesztőségeikben sok Honfi fordul meg, szinte maguktól változnak át kollektív szülőszobákká. Argentínából nézve viszont London és Varsó, sőt az elsüllyedt Lengyelország is nagyobb távlatból, tisztábban rajzolódik ki, mint Londonból vagy Párizsból, a varsói kávéházak asztalairól nem is beszélve.

Egyszóval űl Gombrowicz az íróasztalnál, és egy ismert költő tanulmányát olvassa az említett folyóiratban: „Írástudóink, éppen mivel túlnyomórészt a lengyeliséggel foglalkoztak, nem tudták ellátni azt a feladatukat, hogy kijelöljék irodalmunk méltó helyét a többi irodalmak között, és mesterműveinket elhelyezzék a világ élvonalában... Csak valamely nagy költő, a nyelv mestere adhatott volna ízelítőt lírikusaink színvonaláról, akik nem maradnak le a világ legnagyobbjai mögött; csak egy ilyen alkotó bizonyíthatna volna be meggyőzően, hogy líránk ugyanabból a féméből való, és nemesérc-tartalma ugyanolyan, mint Dantéé, Racine-é és Shakespeare-é.”

Gombrowicz a fejét csóválja. „Ugyanabból a féméből?” – kérdi. No nem. „Miczkiewiczet Dantéval vagy Shakespeare-rel összehasonlítani annyi – mint gyümölcsöt befőtellel, természeti terméket feldolgo-

zott termékkel, rétet, termőföldet és falut székesegyházzal vagy várossal hasonlítani össze, vidéki lelket városi lélekkel, mely nem a természetben, hanem az emberekben gyökeredzik, és tudást halmozott fel magában az emberi nemről. Mármost kisebb volt-e Miczkiewicz mint Dante? Ha már ilyen mérésekkel kell foglalkoznunk, akkor azt válasszoljuk, hogy Miczkiewicz Lengyelország légy halmairól szemlélte a világot, Dante viszont egy hatalmas (ember)-hegy csúcán állt, ahonnan más perspektívák kínálkoztak. Dante talán nem volt nagyobb, de magasabbról szemlélődött: innen származik fölénye.”

Mennyire ismerem az efféle fontolgatásokat! Már elemista koromban azt tanultam, hogy Petőfi a világ ötödik legnagyobb írója. Shakespeare – Goethe – Dante – Voltaire – Petőfi: ez volt a tanítónéni által megállapított és kötelezően előírt világsorrend. És ez kifejezetten szabadszemléli lista: Voltaire szerepeltetésé kellemsen a gyár el annak a keresztény-nemzeti kurzusnak az értékrendjétől, amelyben nevelkedtem. Feltűnő persze, hogy Miczkiewicz sehol sincs – a becsvagyó kis nemzetek mindig csak a saját nagyjaikat tolják előre a nagy nemzetek nagyjainak élvonalába. A mi tanítónéink a saját listáját ismertetve minden alkalommal megjegyezte, hogy Petőfi még előbbre rukkolhatna, ha a világ épp úgy ismerhetné őt, mint említett kollégáit. Ez az észrevétel már akkor zavart támasztott a fejemben, és ettől mindmáig nem szabadultam meg. Nagyobb lenne-e Petőfi, ha méltó fordításban olvashatnák angolul és franciául? Kisebb volna-e Kafka, ha megsemmisítik kéziratban maradt regényeit, ahogy végrendeletében meghagyta? Befolyásolja-e a mű hatása a művészi képességeket?

Mély lélegzetet veszek, és hangot adok annak a gyámúnak is, hogy nem volna fenéig tejfel, ha Petőfi összes művei méltó fordításban jelennének meg. Mit szólt volna a Goethén és Shelley-n, Puskinon és Baudelaire-en nevelkedett közönség ahhoz az összetett metaforához: „Ha a föld lsten kalapja, Hazánk a bokréta rajta!” Mert noha Petőfi legjobb verseit én is bámulom, elképzelhető-e a fent említettekről, hogy efféle rimes csacskaságra vetemedjenek? Ebben az esetben is azzal a perspektíva-különbséggel szembesülünk, amelyről a Mickiewiczet Dantéval összehasonlító Gombrowicz beszélt.

Teázgat Gombrowicz lengyel író egy argentin úri házban, és egyszer csak valamelyik lengyel ott az asztalnál Lengyelországról kezd beszélni. Természetesen Miczkiewiczre fordul a szó, Koszciusko Tádéra, Sobieskire, a bécsi csatára. A jelenlevőknek értesülniük kell arról is, hogy Nietzsche és Dosztojevskij ereiben lengyel vér kering, és hogy már két lengyel író kapott Nobel-díjat. Teáját kortyolgatva Gombrowicz arra gondolt, hogy ez igen ügyetlen módja az öndicséretnek. „A mi félfrancia Chopin-ünkkel és nem egészen kóser Kopernikusunkkal nem győzhetjük le az olasz, francia, német, angol és orosz konkurenciát; éppen ebből a nézőpontból másodrendűsége vagyunk itélve.” Feltehetően az jár a fejében, ami már máskor is ilyen alkalomkor, hogy „Mi közöm Miczkiewiczhez? Ti fontosabbak vagytok nekem, mint Miczkiewicz. A lengyel népet sem én, sem senki más nem Miczkiewicz és Chopin alapján ítéli meg, hanem aszerint, ami ebben a terebben történik, és amit itt a lengyelek beszélnek.” Gombrowicz hajlani kezd arra a felfogásra, hogy Chopin és Miczkiewicz csak a hazafias szónokok törpeségének megmutatására szolgál. Egyre kínosabban érzi magát a teázók között. „Mint lengyel író, egyáltalán nem égek a vágytól, hogy bármit is képviseljek önmagamon kívül, de a világ, akaratunk ellenére, ilyen képviseleti funkciókat erőszakol ránk, és nem én tehetek arról, hogy ezeknek az argentinoknak a szemében a kortárs lengyel irodalom képviselője vagyok.” Választania kellett tehát, hogy szólaljon-e meg ő is a szegény rokonokra oly jellemző hanghordozással, vagy más hangot üssön meg, halomra zúzva azokat a többé-kevésbé hízelgő információkat, melyeknek a társaság az ímént a birtokába jutott. Mivel azonban fejlett önérzeti lénynek ismerte magát, érezte, hogy ünneprontó szavainak nem szabad sértenie a nemzet becsületét, hiszen ezzel – mivel őt is lengyelnek tekintik – magának ártana. Így hát némelyest lekicsinylő dallamvonalat kölcsönzött fejtegetésének, így érzékeltette, hogy nemzete múltjánál

többre becsüli a jövőjét. Kitért arra, hogy Chopin, Miczkiewicz és Kopernikus ereiben részben idegen vér csörgedezett, és hogy „az a metafora, mely szerint mi, lengyelek hoztuk őket létre, nem vehető egészen komolyan; ebből annyi az igazság, hogy köztünk születtek”. Másrészt egyetlen rossz lengyel muzsikusi műveit sem javítja fel Chopin származása, és a bécsi csata dicsősége sem varázsolhat dicsfényt, mondjuk, egy mai radomi polgár feje köré. „Nem (mondtam), mi nem vagyunk a múlt idők nagyságának vagy törpeségének az örökösei – sem az észnek, sem a butaságnak – sem az erénynek, se a bűnnek –, és mindenki csak magáért felelős, mindenki az, aki.”

Ezen a ponton észrevette, hogy nem hatolt elég mélyre. Pótlólag elismerte tehát, hogy valamely nemzet nagy műveiben kollektív értékek és erények is testet öltenek, továbbá „azok a feszültségek, energiák, ingerek, amelyek a tömegekben keletkeznek, és amelyeknek kifejeződései ezek a művek”. Teáját kavargatva hangot adott annak a véleményének is, hogy egy valóban életerős nép egyaránt ért érdemeinek feltérképezéséhez és lefitymálásához, és fölébe emelkedik mindannak, nem függ össze aktuális ügyeivel.

Furcsa módon hosszú asztali szónoklatának csak a végén bukkan rá arra a mondatra, amelyet a legtalálóbbnak érzett: „Az embernek semmi sem imponálhat, ami a sajátja; ha tehát nagyságunk vagy múltunk imponál nekünk, ez csak azt bizonyítja, hogy még nem vált húsunkká és vérünké.”

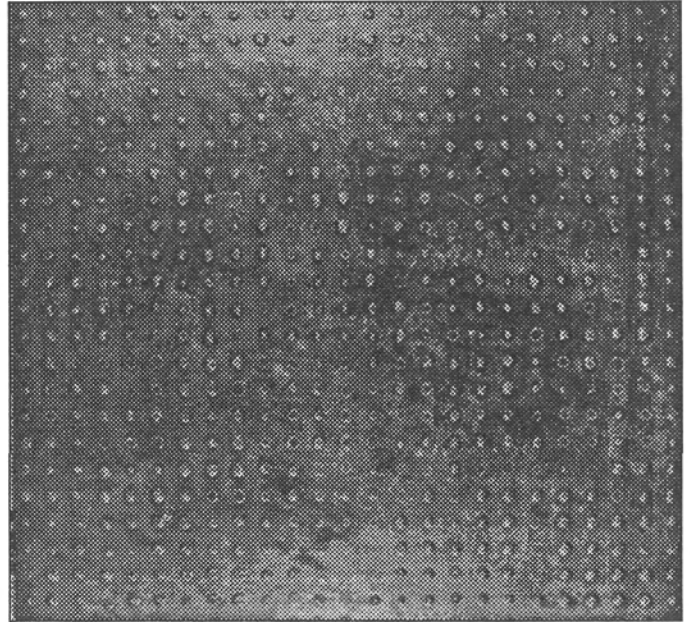
Miközben ezeket az oldalakat írom, ki-kiszaladok a haliba: a SAT 1 csatorna az amerikai teniszbajnokság mérkőzéseit közvetíti. Manhattan tündéri és mégis oly valóságos üveg-óriásai is fel-feltűnnek a képernyőn. Nostalgia fog el és irigység: drága Amerika, mennyire idegenek tőled az efféle lengyel-magyar gondok. Tegnapelőtt a kínai Chang játszott amerikai versenyzőként, majd a fekete Zina Garrison, a feltehetően spanyol eredetű Mary Joe Fernandez, tegnap a skót McEnroe, majd Aaron Krickstein, aki neve és édesapjának a profilja alapján zsidó származék lehet, aztán jött az iráni eredetű Agassi, majd a görög születésű Sampras előkészítő szerváiban gyönyörködtem. Fel sem vehető, hogy melyikük az igazi amerikai, olyan nyilvánvaló, hogy mindnyájan azok. Eppen különbözőségükben rejlik Amerika nagysága, sokrétűsége, vagy ha úgy tetszik: identitása. És mi nekik magyarázzuk, mintha ez bármit is jelentene a számukra, hogy Chopin alapján leve lengyel volt, és „hírhedtet zenesze a világnak”, Franz Liszt alapján véve magyar. Nemrég olvastam, hogy Edward Teller, bocsánat, Teller Ede, a magyar származású nagy amerikai atomtudós még mindig szívesen olvassa eredetiben Ady Endre verseit. Ezt azért közlöték velem, hogy büszke legyek – de mire? Kívánom Tellernek, hogy élvezze Adyt, de ez éppoly kevéssé válik dicsőségünkre, mint ahogy az angolok keblét sem dagasztja, ha esetleg Shakespeare-t és Shelleyt is kedveli és eredetiben olvassa az érdemdú öregúr.

Ezzel az okfértéssel az a baj, hogy a nemzeti dicsőség megszállottjait – akiket évek óta szívesen nevezek bölényeknek – szitkokra ingerli, mindenki mást pedig untat, annyira triviális.

„Ajtósi-Dürer sor” – milyen mulatságos utcanév! A két világháború között megjelent magyar lexikonokban olvasható, szerencsére a „D” betűnél, hogy a nürnbergi festő apja egy Ajtósi nevezetű kívándorolt magyar volt. Vagy talán Ajtósinak hívták, és a fia valójában Türer? A Pesti Hírlap lexikona *Ajtós* címszó alatt megjegyzi, hogy „hajdani falu, ma Ajtósfalva néven Gyulához tartozó puszta Békés vm-ben. Innen származtak Albrecht *Dürer* (Ajtósi) ősei.” A lexikoncikk sajnos hallgat arról, ami engem a leginkább érdekelne: hogy miért emigrált a papa? Talán égi szózat tudatta vele, hogy festőt nemz majd, mire elképzelte, milyen sorsrajut a sarja festőileg 1471 és 1528 között Ajtósön. Így juthatott arra a gondolatra, hogy Nürnbergben talán többre viszi.

József Attila apját ellenben Aron Josef néven anyakönyvezték, és teljes mértékben román volt, sőt, mi több: román cigány. Ezt is nemrégiben olvastam. Várom, mikor jelenik meg országunkban az első Josef-József Attila utca.

1956. október 24-éről 25-ére virradóra az írószövetségben töltöttem az éjszakát. Vagy húszan gyűltünk ott össze, néhány neves író,

PONT II. – RITMUS
50 CM X 50 CM
VEGYES TECHNIKA
FAROSTLEMEZ

továbbá mi, fiatalok, és hallgattuk a rádióban a statárium-híreket, háttérzöngét és ezek meghosszabbításait. Ezen az éjszakán Szepesi György sportközvetítő, akinek izgatott – mondhatnám úgy is: angasztalt – hangja fanatizálta a megelőző években futballművészeink lélegzetelállító teljesítményével a lakosságot, amely ily módon ezt bizonyos mértékig a bemondó személyéhez kapcsolta, egyszóval ez a Szepesi György felszólította a felkelőket, hogy tegyék le a fegyvert, mert izgátságukkal veszélyeztetik olimpiai csapatunk nyugodt felkészülését. A futballközvetítő hazafisága – a hazafiság egyetlen engedélyezett, sőt támogatott formája a sztálinizmus bimbózása idején – egycsapásra kimutatta foga komikus fehérlét. Az írószövetséget egyébként szovjet tankok fogták körül, nem kis mértékig nyugtalanítva az érzékeny idegrendszerű alkotókat. „Nézz ki, ott vannak-e még?” – kérte Zelk Zoltán költőt, akit – mivel már ötvenéves volt – öreg embernek tekinttem. Kérése mégis meglepett, hiszen mindketten három lépésre ültünk az ablaktól. „Miért nem nézel ki te?” – „Hogy-hogy? Hát lőnek!” – válaszolta felháborodottan Zelk.

Ezen az éjszakán a hírek szünetében ugyanő hevesen szidta Lukács Györgyöt, ami abban az időben, különösképpen a reformkommunisták között, még nem volt kötelező napi penzum. Főként kozmopolitizmusát vetette szemére. Felháborítóan találta, hogy Thomas Mann többre tartja Móricz Zsigmondnál. Világhírét Lukács nem a magyar értékek külföldi propagálására használja fel, ellenkezőleg. Pedig Móricz primer tehetség – Zelk ez esetben Veres Péter parasztíró kategóriáját használta –, Thomas Mann pedig szekundér. Hosszú monológját nekem címezte, mivel én Lukács tanítványa voltam, sőt már magyarítottam is néhány kozmopolita esszéjét.

Azt válaszoltam, hogy tudomásom szerint Lukács sohasem hasonlította össze a két szóbanforgó író. De ha már ő, Zelk, megteszi ezt, akkor meg kell jegyezni, hogy bármennyire bámulom is Móricz írásművészetét és szociális érzékenységét, úgy vélem, gondolati és életanyaga, szemlélete és érdeklődése a magyar talajban horgonyoz, nem egy műve határainkon túl még ideális fordításban is csak excentrikus furcsaságnak számítana. Ezzel szemben Thomas Mann világszélem, németsége, európaisága és összeméteri dimenziói harmonikusan kiegészítik egymást. Ilyesformán szónokoltam, de nem sokáig, mert a virrasztó írók szavamba vágtak többen is, lehurrogtak, kiterjesztve rá a kozmopolitizmus vádját.

Ez a nyugtalan éjszakán kirobant vita jutott eszembe, amikor Gombrowicz tűnődéseit olvastam a Miczkiewicz kontra Dante dilemmáról.

